

O metaforičnosti polského (?) genderového diskurzu

Olga Słowik

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparistiky
olga.slowik@ff.cuni.cz

Kniha *Metaforyczność w dyskursie genderowym polskiego literaturoznawstwa (Metaforičnost v genderovém diskurzu polské literární vědy)* je důležitým příspěvkem do meta-teoretické reflexe nejen v oboru polonistiky, ale i literární vědy a genderových studií obecně. Katarzyna Lisowska, která působí na Vratislavské univerzitě, v této knize spojuje zdánlivě neslučitelné, a to genderová studia a strukturalistický přístup, respektive přesněji řečeno — strukturalistickou metodu aplikuje na bádání v rámci genderového diskurzu. Vychází přitom z tvrzení, že „jedním z nejzásadnějších elementů, které konstituují polský genderový diskurz, je metaforika“ (s. 10). Za cíl si vytyčuje především analýzu metafor používaných v genderovém diskurzu polské literární vědy po roce 1989 (a do roku 2017), nicméně její práce je podnětná už v částech předcházejících vlastnímu rozboru metaforičnosti, a to především v první kapitole.

Ta je věnována charakteristice genderového diskurzu v polské literární vědě, druhá kapitola, mnohem útejnější, pak reflektuje problematiku metafor a metaforičnosti, a ve třetí Lisowska přechází k jádru, tedy k vlastní analýze tropů.

V první kapitole autorka poměrně zevrubně upřesňuje své chápání „genderového diskurzu“, do něhož zahrnuje „pět proudů literárněvědného bádání: genderovou kritiku, studia maskulinity, gay, lesbickou a queer kritiku“ (s. 14). Autorka tedy „genderový diskurz“ třídí do pěti kategorií a úmyslně sem neřadí feministickou kritiku, která se v jejím chápání soustředí mj. na „dějiny ženského psaní, analýzu textů konkrétních autorek, specifika ženského stylu, recepci tvorby žen“ (s. 23). Lisowska na několika místech přiznává, že zájem o genderovou problematiku v literární vědě či humanitních oborech obecně má svůj zdroj právě ve feminismu, nicméně těžiště genderových přístupů spočívá spíše ve zkoumání samotných způsobů konstruování genderů a také otázek sexuální identity nebo šířeji sexuality a touhy. Autorka zdůrazňuje, že hranice mezi jednotlivými směry nejsou často pevně stanovené, podává příklady prací, v nichž si lze povšimnout více různých perspektiv; jak pro přehlednost nutnou k další analýze, tak kvůli (přese všechno) určitým rozdílům mezi jednotlivými přístupy však trvá na jejich oddělení. Ostatně Lisowska má v celé knize silnou tendenci třídit, klasifikovat a nacházet řád. Na směry, které čerpají především z dekonstrukce, pragmatismu, marxismu či poststrukturalismu a častokrát se záměrně vyhýbají snadnému uchopení svého tématu a jednoznačnosti, aplikuje strukturalistický přístup a nakonec se jí tento zdánlivý chaos daří uchopit do přehledných

kategorií, které vždy výstižně charakterizuje, díky čemuž je její klasifikace srozumitelná. Rozdělení genderového diskurzu do několika kategorií (přičemž feminismus do nich zahrnut není) ukazuje také na bohatství a mnohost genderových perspektiv v polské literární vědě, v níž se kupříkladu queer teorie jeví mnohem rozvinutější než v kontextu českém, kde je (bohužel) genderový přístup často ještě synonymním označením pro gynokritiku.

Lisowska načrtává charakteristiky jednotlivých směrů, jejich historii v západních angloamerických humanitních vědách a také — což považuji za velmi důležité — jejich historii na polské půdě. Její znalost tématu je nepopíratelná. U každého směru uvádí velké množství publikací, které krátce charakterizuje — vedle monografií ji zajímají i sborníky a časopisecké články — a zdá se tak, že k tématu přečetla snad všechno. Za reprezentativní badatelky a badatele na poli genderové kritiky, která se zabývá způsoby literární reprezentace femininity/maskulinity/rozdílu pohlaví a také „genderovou příznakovostí“ (*nacechowanie płciowe / upłciowienie*) díla, považuje mj. Ingu Iwasiów, Mateusze Skuchu či Moniku Bolach. Jako představitele studií maskulinity v polské literární vědě zmiňuje kupříkladu Tomasze Tomasika, Wojciecha Śmieju či Tomasze Kaliściaka, kteří různými způsoby zkoumají literární reprezentace vzorců maskulinity, zejména v propojení s kategorií národní identity. V pasážích věnovaných gay a lesbické kritice se autorka pozastavuje nad jejich základní palčivou otázkou, tedy nad problémem vymezení předmětu jejich bádání, tj. gay a lesbické literatury. Za důležitý moment práce považují rovněž zmínku o velké disproporci mezi gay a lesbickou literaturou v polském kontextu — zatímco ta první má již poměrně zavedenou tradici a nachází se v samotném centru literárního kánonu (má v něm ovšem komplikovaný status), lesbická literatura a její literárněkritická recepce se začaly výrazněji rozvíjet teprve ve druhé polovině 90. let minulého století. Nejmladší je pak queer kritika, jejíž vznik na poli polské literární vědy spatřuje autorka kolem roku 2000. Důležitým momentem je v práci i vymezení queer perspektivy oproti perspektivám zaměřeným na „homotextuální literaturu“. Ty podle autorky usilují o přepsání kánonu či analyzují homoerotické momenty v textech (a bývají proto i obviňovány z esencialismu a redukcionismu), zatímco queer kritika je otevřenější, antiesencialistická a inkluzivní. Neomezuje se pouze na genderovou a sexuální problematiku, nýbrž zahrnuje i další kategorie jinakosti. Na druhou stranu se setkává s kritikou kvůli své neschopnosti reprezentovat minority, což v důsledku může vést k posilování stávajících mocenských hierarchií. Mezi badatelky a badatele pěstující queer kritiku zahrnuje autorka mj. Tomasze Kaliściaka, Błażeje Warkockého, Izabelu Filipiak, Piotra Sobolczyka a Mateusze Skuchu; určitou anticipaci tohoto proudu spatřuje i v díle Marie Janion.

Zmapování polského kontextu genderové kritiky, studií maskulinity, gay, lesbické a queer kritiky považuji za velký přínos práce, a to z několika důvodů. Zaprvé autorka přehledným způsobem nejen vymezuje tyto směry, ale zároveň zdůrazňuje jejich problémy, vzájemné konflikty či protichůdné předpoklady. Zadruhé pak je zaměření na polský (či jiný lokální) kontext přínosnou (a nutnou) reakcí na silnou zatíženost genderových diskurzů angloamerickou tradicí — a to nejen v Polsku. Tomuto problému — a šířeji otázce překladu — se Lisowska věnuje v další části první kapitoly. Připomíná zde jak rychlé tempo osvojování si západních teorií po roce 1989, tak problémy s překladem základních termínů, jako jsou „gender“ či „queer“. Na konci kapitoly se stručně zabývá i problematikou (ne)političnosti zmiňovaných proudů.

Ve druhé kapitole Lisowska načrtává prvky nejdůležitějších teorií metafory, které využívá v další části práce, a také se krátce věnuje metaforičnosti v genderovém diskurzu obecně. Specifikuje zde své chápání metafory, kterou pojímá široce jako poetický tropus, jenž ukazuje konkrétní jev prizmatem jiného jevu anebo skrze to, že mu připíše vlastnosti jiného jevu (s. 108), a jenž je nadřazen jiným tropům, jako jsou třeba přirovnání, personifikace, metonymie, synekdocha, katachréze či metaforické epiteton (s. 107). Autorka stručně referuje o interakční, substituční, srovnávací a kognitivní teorii metafory. V souladu s poslední z nich chápe metaforu jako jev nejen jazykový, ale také kognitivní a společensko-kulturní; nicméně primární pro ni zůstává dimenze textová. V další kapitole pak volně navazuje na interakční teorii a třídí metafory podle jejich nositelů. Lisowska se zde zmiňuje také o řadě funkcí metafor — argumentační, metakritické, pragmatické, persvazivní, heuristické, esteticko-ludické a expresivní — a tuto mnohost neztratí ze zřetele ani v analytické části své práce.

Poté, co nastíní teoretické aspekty genderového diskurzu a problematiky metafor — což tvoří asi polovinu celé knihy —, přechází autorka ve třetí kapitole k vlastní analýze metaforičnosti v genderovém diskurzu polské literární vědy.

Lisowska nabízí typologii používaných metafor, několikrát však zdůrazňuje, že je to pouze jeden z možných způsobů jejich uspořádání a že analyzované metafory lze dělit i podle jiných kritérií, typologii je možné rozšířit anebo naopak více zobecnit. Přese všechnu autorčinu skromnost a vědomí vlastní subjektivnosti je však třeba zdůraznit, že její typologie je výsledkem mnohaletého pečlivého bádání, pozorné četby a excelentní znalosti zkoumaného materiálu. Čerpajíc z interakční teorie, rozděluje autorka metafory na základě jejich nositelů, a to do následujících jedenácti skupin: a) divadelnost a hra (*teatralność i gra*), b) ticho, mlčení, neviditelnost, nepřítomnost (*cisza, milczenie, niewidoczność, nieobecność*), c) získávání zpět, objevování, přepisování (*odzyskiwanie, odkrywanie, przepisywanie*), d) kód, šifra, tajné znamení (*kod, szyfr, tajny znak*), e) pátrání (*śledztwo*), f) mnohost a různorodost (*wielość i różnorodność*), g) pohyb (*ruch*), h) tekutost a mihotání (*płynność i migotliwość*), i) trhlina, štěrbin, „bytí vně“ (*pełnięcie, szczerbina, „bycie poza“*), j) centrum, okraj, hranice (*centrum, margines, granica*), k) skříň/klozet (*szafa/toaleta*). U každé ze zmíněných skupin podává Lisowska příklady a krátký komentář týkající se toho, ve kterých z pěti proudů literárního bádání jsou dané tropy nejčastější, a stručně komentuje jejich funkci. Podstatné je i to, že některé složité metafory v sobě spojují několik kategorií. Lisowska opakovaně zdůrazňuje také spřízněnost či původ některých druhů metafor ve feministickém anebo v poststrukturalisticko-dekonstruktivistickém diskurzu. V některých případech je dohledatelný i přímý zdroj, který popularitu konkrétního tropu (či skupiny tropů) inicioval — jedná se především o práce Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick či Michela Foucaulta. Právě „nepůvodnost“ určitých tropů je problémem, který by si zasloužil dodatečnou pozornost (což si autorka uvědomuje a v závěru ji navrhuje jako předmět dalšího bádání). Lisowska se tohoto aspektu dotýká podrobněji pouze v případě poslední metafory, u níž sleduje „metaforu skříň“ v polském kontextu a její mění se překlady, z nichž se etabloval překlad „closet“ jako „szafa“ („skříň“, podobně jako v českém genderovém diskurzu). Obdobná archeologie ostatních tropů by podrobněji osvětlila rozsah hegemonie angloamerických humanitních věd, která silně ovlivňuje i metaforiku používanou v jiných jazycích, ale možná by též odhalila pozapomenuté trhliny, jak je tomu právě

v případě zmiňovaného tropu, u něhož pokusy o překlad jiný než „szafa“ jsou dnes již v podstatě neznámé.

Jak jsem již naznačila, jedná se o otázku, jež si zaslouží samostatné bádání, není to tedy výtka autorce. Snad jedinou vážnější výhradou, kterou vůči recenzované práci mám, je absence strukturovanějšího shrnutí. Autorka na začátku rozděluje genderový diskurz do pěti kategorií, následně představuje typologii metafor a v rámci každého typu uvádí rozmanité příklady. Chybí zde shrnutí, které by přehledně prezentovalo, který typ tropů a s nimi souvisejících sémantických polí se v jednotlivých proudech užívá nejčastěji.

Přesto je kniha velice cenným přírůstkem v oblasti současné polské literární vědy a genderových studií. Pomocí strukturalistické metody usiluje o popis něčeho, co jí zdánlivě vzdoruje. Autorce se podařilo vytvořit (alespoň prozatímně) přehlednou typologii a najít v zdánlivém chaosu a neuchopitelnosti metafor používaných v genderovém diskurzu určité vzorce a pravidelnosti.

Předností práce je navíc i svědomité, pečlivé odkazování na zdroje, inspirace a lidi, kteří autorku na určité aspekty problému upozornili. Lisowska to činí v míře takřka nevídané — v poznámkách pod čarou děkuje mnohým badatelkám a badatelům za upozornění na jednotlivé detaily anebo píše, jakým způsobem se dozvěděla o konkrétní publikaci či recenzi. Svědčí to nejen o jejím hluboce etickém přístupu, ale také o chápání vědeckého bádání jako interakce a spolupráce, nikoli jako individualistického výkonu jednotlivce.

AD:

Katarzyna Lisowska: *Metaforyczność w dyskursie genderowym polskiego literaturoznawstwa po 1989 roku*. Universitas, Kraków 2019. 324 s.

